

МЕХАНІЗМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ У СФЕРІ ДОГОВІРНОГО ПРАВА

У статті досліджено поняття та особливості механізмів охорони і захисту майнових прав сторін цивільно-правового договору. Увагу приділено структурі та аналізу окремих засобів на прикладі поширених видів договорів на стадіях їх укладення та виконання.

Ключові слова: механізм, охорона, захист, майнові права, договір, право власності, засоби охорони, істотні умови.

Кушерець Д. В. Механизмы гражданско-правовой охраны и защиты имущественных прав в сфере договорного права.

В статье исследовано понятие и особенности механизмов охраны и защиты имущественных прав сторон гражданско-правового договора. Внимание уделено структуре и анализу отдельных средств на примере распространенных видов договоров на стадиях их заключения и исполнения.

Ключевые слова: механизм, охрана, защита, имущественные права, договор, право собственности, средства охраны, существенные условия.

Kusherets D. V. Civil Protection's and Civil Storage's Mechanisms of Property Rights in the Field of Contract Law.

The article explores the concept and features of civil protection's and civil storage's mechanisms of property rights of the parties for a civil contract. Attention is paid to the structure and the analysis of individual funds on the example of common types of contracts in the stages of their imprisonment and execution.

Keywords: mechanism, protection, property rights, contract, property right, the means of protection, the essential terms.

Концепція сильної держави, особливо в сфері економічного розвитку, не можлива без створення ринкової системи господарювання, основу якої складає приватна власність. Така форма власності має всі підстави до свого розвитку при наявності стійкого цивільного обороту в сфері товарів, робіт, послуг та капіталу. Враховуючи той факт, що власність є реальним соціальним явищем, яке мало місце в усіх суспільних формаціях, то суспільство сформувало певні умовності щодо її захисту у вигляді трьох правових прамочностей: володіння, розпорядження, та користування. Посягання хоча б на одну із них через порушення чи невизнання створює підстави для охорони, самозахисту чи судового захисту майнових прав в сфері договірному права.

Проблема механізму цивільно-правової охорони і захисту у сфері договірному права досліджувалась рядом вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема О. Д. Крупчан, Т. В. Боднар, Н. І. Герасимовою, М. В. Фролковим, Ю. М. Сидорчук, Х. В. Майкут, О. Б. Гупаловською, О. Ф. Скакун та іншими.

Метою даної статті є дослідження взаємозалежностей, які існують між правом власності і механізмом охорони та захисту майнових прав у сфері договірному права, з точки зору наповнення такого механізму способами охорони та захисту, вивчення засобів досягнення охоронного та захисного результату за рахунок такого механізму.

Термін «механізм» в перекладі з грецької означає знаряддя чи пристрій. Не дивлячись на те, що цей термін більш притаманний інженерній галузі, все ж він доволі часто зустрічається в юриспруденції у вигляді словосполучень: «механізм держави» [1, с. 235], «механізм захисту» [2, с. 665], «механізм охорони».

Терміни «механізм охорони», «механізм захисту» вживаються науковцями і у сфері договірному права [3, с. 113], але законодавець не дає дефініцій цих понять ні в загальній частині Цивільного кодексу України, ні в загальних положеннях про договір та договірні зобов'язання зокрема.

Так, О. Ф. Скакун виходячи із загальнотеоретичних положень права, відносить питання охорони та захисту до елементів, які формують поняття «правовий механізм» [4, с. 190]. Частина науковців (і не безпідставно), розглядають механізм охорони та захисту майна і майнових прав як фізичних, так і юридичних осіб в системі норм кримінального [5] чи адміністративного права [6].

Аналогічно ми можемо сказати, що правовий механізм, як загальне поняття, формується зокрема і за рахунок механізму охорони, і механізму захисту майнових прав сторін цивільно-правового договору.

Враховуючи той факт, що кожний механізм – це чітко організована система, а будь-яка система має свою структуру [7], то безумовно і «механізм охорони» і «механізм захисту» в сфері договірної права мають свою структуру.

Якщо розглядати механізм охорони майнових прав в сфері договірної права на стадії укладення цивільно-правових договорів, то необхідно звернути увагу на те, що дане питання безпосередньо кореспондується до майбутньої стадії договірної процесу – виконання договору, а в подальшому – і до стадії захисту та відновлення порушених чи невизнаних прав та інтересів сторін договору.

Разом з тим предметом охорони на стадії укладення є не право, а той майновий інтерес, який проявляється як з боку оферента, так і з боку акцептанта, оскільки акцептант, знайомлячись із пропозицією оферента щодо умов укладення договору, аналізує та обраховує той економічний ефект, який можливо отримати в кінцевому результаті. На цій підставі ми можемо говорити про те, що способом охорони майнового інтересу на етапі укладення цивільно-правових договорів є аналіз економічної доцільності та реальності отримання майнової вигоди, яку планує отримати кожна із сторін договору при його виконанні.

Засобами охорони майнових прав та інтересів сторін на цій стадії можуть бути консультації спеціалістів, збір інформації про контрагента з відкритих джерел, про відзиви на продукцію, роботи чи послуги в пресі, мережі Інтернет тощо.

Договір як правило укладається у письмовій формі, оскільки остання своєю статичністю доволі довгий час зберігає всі особливості домовленостей у незмінному вигляді та змістовній суті. Виходячи з цього є всі підстави стверджувати, що способи охорони інтересу на цій стадії характеризуються змістовно-словесною точністю, яка закріплює домовленості сторін щодо об'єкта, істотних умов договору та його предмету. Це дає можливість в подальшому контролювати весь хід виконання договірних зобов'язань.

Дане положення досягається за рахунок точного розуміння нормативної бази, яка регулює, наприклад, питання іпотеки, оренди, лізингу тощо. Такий засіб охорони у сфері договірних відносин допомагає зрозуміти юридичну суть щодо змісту кожного договору, значення термінів, строків, змісту і значення дій кожної сторони договору. Застосування таких засобів охорони дає можливість оперативно і у відповідності до умов договору виконувати договірні зобов'язання. В практичній площині на ці обставини сторони часто не звертають уваги, що в подальшому приводить до конфлікту інтересів, але уже на стадії виконання договорів.

Таким чином до способів охорони майновим правом технічного характеру на стадії укладення договорів необхідно віднести реквізити договору, оскільки останні закріплюють персоніфіковані дані кожної із сторін договору, що при необхідності в порядку охорони, а в подальшому і можливо – захисту прав та інтересів, надає можливість оперативно відреагувати на всі ті відхилення від тих домовленостей, які мали місце при укладенні договору.

Крім того до засобів охорони інтересів, а разом з цим – і майнових прав сторін у сфері договірної права відносяться: а) процес посвідчення договорів та б) реєстрація майнових прав, що виникли. Охоронна суть таких дій полягає у гарантіях держави як щодо охорони, так і можливого захисту майнових прав сторін договору при невиконанні чи неналежному виконанні договірних зобов'язань, оскільки такі цивільно-правові договори своєю формою та своїм змістом є належними і допустимими доказами існування договірних правовідносин. Разом з тим до процесуальних засобів охорони майна та майнових прав та інтересів сторін договору ми відносимо процедуру укладення договорів. За своєю формою вона може бути спрощеною за рахунок прийняття типових умов договору (ст. 630 ЦК України) чи договору приєднання (ст. 634 ЦК України), оскільки в таких випадках сторони беруть за основу вже наперед передбачені для них умови договору, погоджуючись із ними шляхом співвідношення їх до своїх інтересів та того кінцевого блага, на яке сподівається кожна із сторін. При наявності певних неузгодженостей із умовами типового договору способом охорони майнових прав сторін може бути внесення ними своїх пропозицій по їх доповненню, уточненню, зміні чи виконанні. Саме в цьому і полягає охоронна суть інтересів сторін щодо своїх майнових прав у сфері договірної права на стадії укладення цивільно-правових договорів типового зразка.

Засобами охоронного характеру в такому випадку може бути:

- а) договірні практики щодо роботи з такими типовими договорами;
- б) зміна законодавства і з цих підстав можливі уточнення, доповнення або виключення певних позицій договору. Безумовно це будуть активні дії сторін договору, які через засоби забезпечення досягають того охоронного способу, який дає як підстави так і гарантії щодо уникнення збитків чи втрат майнового характеру при безпосередньому виконанні сторонами своїх договірних зобов'язань.

Що ж стосується договору приєднання, то в даному випадку сторона приєднання не може змінювати ті формуляри чи стандарти щодо істотних умов договору, які вже існують. В даному випадку, сторона приєднання, виходячи в першу чергу із охорони своїх майнових прав та пов'язаних з ними інтересів сама повинна прийняти рішення зможе вона чи ні дотримуватись тих договірних зобов'язань, які вже визначені для неї в умовах вже існуючого договору.

Таким чином для типових договорів, договорів приєднання з точки зору механізму охорони майнових прав та інтересів сторін, характерним є наявність таких способів охорони, які витікають або із законодавства (типові договори) або із аналізу уже існуючого договору (договір приєднання). Основа такого механізму охорони, у сфері майнового інтересу та майнових прав, завжди ґрунтується на доцільності, точності економічного інтересу, наявних можливостях, прогнозованому економічному результаті. Відсутність такого підґрунтя робить договірні відносини хиткими, проблемними і такими, що призводять до конфлікту інтересів, і в кінцевому результаті до матеріальних збитків. Таким чином механізм охорони інтересів у сфері майнових прав та інтересів в типових договорах та договорах приєднання більше носить технічно-правовий характер, а ніж процесуально-правовий.

У той же час процесуальні засоби охоронного характеру у сфері охорони майнових прав та інтересів сторін у договірному праві на стадії укладення цивільно-правових договорів є характерними для публічних (ст. 633 ЦК України) та попередніх договорів (ст. 635 ЦК України), а також договорів на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України).

Таким чином способом охорони свого майнового інтересу на стадії укладення цивільно-правових договорів є інформованість, яка досягається за рахунок консультацій та оперативності аналізу пропозицій щодо їх прийняття чи відхилення. До таких способів охорони можна віднести:

а) аналіз пропозицій щодо їх прийняття чи відхилення, виходячи із свідомого інтересу кожної із сторін, що дає можливість усунути із договірних зобов'язань тих положень, які можуть в майбутньому привести до майнових збитків чи втрат;

б) співвідношення істотних умов договору кожною із сторін до своїх можливостей та інтересів з точки зору охорони та захисту майнових прав, дає можливість запобігти майновим збиткам чи втратам під час виконання договору;

в) можливість корекції сторонами істотних умов договору при укладенні основного договору є способом охорони майнових прав та інтересів сторін договору;

г) охорону майна та майнових прав в сфері договірних зобов'язань, за рахунок усунення із істотних умов договору тих розбіжностей, які в перспективі можуть привести до порушень майнових прав та пов'язаних з ними інтересів, можуть вирішуватись як за домовленістю сторін так і судом.

Засоби охорони майнових прав та пов'язаних з ними інтересів у сфері договірних правовідносин в першу чергу характеризуються своєю цілеспрямованістю, яка притаманна кожній із сторін договору. За своєю формою така цілеспрямованість являє собою дії, але не механічного, а логічно-правового порядку. Такі дії мають свій вираз у вигляді спостережень, аналізу та контролю кожного із сторін договору, як на стадії укладення так і виконання договорів.

При цьому засобами охорони, як правомочностями, наділені лише сторони договору за рахунок як спеціальних так і загальних норм цивільного права та тих домовленостей, які мають своє закріплення в договорах. Разом з тим застосування засобів охорони в сфері договірного права можливо лише виключно на основі вольової диспозитивності суб'єктів договірних правовідносин, метою яких є попередження, зупинення загроз до порушення майнових прав та інтересів точного, якісного та вчасного виконання договорів, які гарантуються різновидами засобами забезпечення договірних зобов'язань.

Таким чином засоби охорони майнових прав та пов'язаних з ними інтересів у сфері договірного права являють собою цілу систему правових елементів, які закріплені в законі чи договорі і мають на меті забезпечення недоторканість та цілісність майна та тих майнових прав, як на стадіях укладення та виконання договірних зобов'язань.

Якщо ж говорити про засоби охорони майнових прав та пов'язаних з ними майнових інтересів в широкому їх розумінні, то можна говорити про загально-правову дію суб'єктів договірних правовідносин, направлених на контроль та не допущення відступу від порядку укладення та виконання договорів.

До механізму охорони майнових прав у сфері договірного права можна віднести і стимулюючі засоби, суть яких зводиться до встановлення законом чи договором строків виконання договірних зобов'язань.

Гарантією механізму охорони майнових прав у сфері договірного права виступає право на захист майнових прав, де підставою до такого захисту є порушення прав та інтересів сторони договору.

Наступною стадією в питаннях охорони майнових прав та майнових інтересів сторін у сфері договірної права є виконання цивільно-правових договорів.

Механізм охорони майнових прав та інтересів на цій стадії договірної процесу має свою обособлену систему, яка формується за рахунок своїх засобів охорони та способів забезпечення такої охорони складових.

Так, відповідно до ст. 629 ЦК України «Договір є обов'язковим до виконання сторонами». Не дивлячись на цю вимогу закону та взятих на себе договірних зобов'язань, підтверджених сторонами своїми підписами та скріплених печатками щодо юридичних осіб, а договори, як фізичних так і юридичних осіб пов'язані з нерухомістю посвідчені нотаріально та зареєстровані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, все ж в практичній площині їх виконання мають місце порушення у вигляді невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язань.

Так, наприклад, в практиці цивільного обороту такі порушення часто мають місце при виконанні договорів підряду, коли підрядчик зобов'язаний виконати роботу, визначену договором підряду із свого матеріалу і своїми засобами. При цьому він відповідає за належну якість наданих ним матеріалів і устаткування (ч. 1 та 2 ст. 849 ЦК України).

Важливу роль в питаннях механізму охорони майна та майнових прав фізичних та юридичних осіб у сфері договірної права на стадії виконання договорів становить якість їх виконання. Неналежна якість товару, робіт чи послуг завжди ускладнює договірні правовідносини, оскільки це приводить до порушення строків виконання договірних зобов'язань, і як правило збитків контрагента.

На якість товарів в договірних правовідносинах звернув увагу і законодавець. Так, відповідно до ч. 1 ст. 673 ЦК України продавець повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу. При цьому продавець або виготовлювач зобов'язані прийняти товар неналежної якості від покупця і задовольнити його вимоги про заміну товару або усунення недоліків. Крім цього за кожен день прострочення продавцем або виготовлювачем усунення недоліків товару покупцеві сплачується неустойка в розмірі одного відсотка вартості товару (ч. 1 та 5 ст. 709 ЦК України).

Таким чином вимоги до якості товарів, робіт чи послуг відносяться до істотних умов договору, забезпечуючи охорону майна і майнових прав та інтересів не лише покупця чи замовника, але і виконавця робіт чи підрядчика.

Тепер перейдемо до дослідження механізму захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних майнових прав та інтересів сторін договору. Не дивлячись на схожість методологічного підходу до механізму охорони майнових прав та інтересів сторін, та захисту майнових прав та інтересів, їх зміст буде різним, оскільки кожен із цих механізмів передбачає виключно свої задачі, які пов'язуються із способами і засобами захисту.

Так, під способами захисту майнових прав в сфері договірної права необхідно розуміти не лише весь той перелік нормативно визначених та закріплених в нормах матеріального права можливостей (ч. 2 ст. 16 ЦК України), але і положень цивільно-правових договорів, які виступають як нормативними підставами до захисту з точки зору матеріального права, а також виконання конкретних процесуальних дій, які застосовуються особою в разі порушення договірних зобов'язань.

Таким чином способи захисту майнових прав в сфері договірної права утворюють собою симбіоз, як матеріального так і процесуального права та виключно приватного права, яке формується за рахунок договорів на основі «звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» (ст. 627 ЦК України).

При цьому способи захисту в такому симбіозі завжди пов'язуються з питаннями: «Яким чином можливо захистити своє порушене, невизначене чи оспорюване право чи інтерес?»

Способами досягнення правового результату є засоби захисту майнових прав та інтересів в сфері договірних правовідносин. До таких засобів в першу чергу відносимо дії сторін, оскільки визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, заміна або припинення правовідношення, відшкодування збитків та моральної шкоди, визнання незаконними рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових чи службових осіб можуть застосовуватись судом з метою захисту прав та інтересів сторони договору лише після ініціативи сторони договору, яка виражається в активних діях, виражених у поданні позовної заяви.

З огляду на це матеріальне право і положення договорів відіграють не лише роль правової інформації, але і легітимізують як сам процес звернення до суду, так і весь судовий процес. При цьому

законодавець надає право розширити легітимність способу захисту в сфері договірної права, виходячи із змісту договору або іншого пов'язаного із предметом спору закону (ст. 16 ЦК України).

Таким чином, засоби захисту завжди пов'язуються із питанням: «за допомогою яких засобів можливо застосувати спосіб судового захисту чи самозахисту, який би дав можливість досягти того правового результату, на який сподівається особа?».

З огляду на вищевикладене, під механізмом захисту майнових прав в сфері договірної права необхідно розуміти правову процедуру щодо реалізації права, яка передбачена матеріальним та процесуальним правом України. При цьому такий механізм є структурованим, оскільки всі його елементи взаємодіючи між собою створюють та забезпечують всю систему договірної права дієвим захистом.

Виходячи із такого поняття механізму захисту ми можемо говорити не лише про поділення такого механізму на способи та засоби захисту, оскільки ці поняття є по суті продовженням один одного, а і поділяти засоби захисту на їх матеріальну і процесуальну частини.

Так, під матеріальною частиною правового захисту розуміються правові підстави, які дають право і можливість стороні договору звертатись до суду для безпосереднього захисту та відновлення своїх прав та інтересів.

Процесуальна ж частина правового захисту регулює питання, процедури звернення до суду та процесу розгляду справи безпосередньо в суді. На процесуальну частину механізму захисту майнових прав в сфері договірної права має вплив інститут підвідомчості справ, який регулюється суб'єктивним складом сторін договору.

Таким чином, на підставі виконаного дослідження ми можемо зробити висновок, що механізм охорони майнових прав та пов'язаних з ними інтересів в сфері договірної права являє собою цілу систему правових елементів, які мають своє закріплення в законі чи договорі і застосовуються з метою забезпечення недоторканість та цілісність майна та майнових прав, як на стадіях укладення та виконання договірних зобов'язань.

До структурних елементів механізму охорони майнових прав у сфері договірної права необхідно віднести: способи досягнення певного правового результату в сфері охорони майна та майнових прав, а також тих інтересів особи, які пов'язані з такими майновими правами.

Забезпечення механізму охорони майнових прав у сфері договірної права проводиться за рахунок попереджувально-правових заходів, змістом яких є забезпечення договірних зобов'язань з одного боку та настання обов'язкової відповідальності з іншого.

Список використаних джерел:

1. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковацький (пер.) та ін. – К.: Юрінком інтер, 2003. – 528 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В. Т. Бусел, ред.-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василеча-Дяреbas, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Стеценко. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
3. Боднар Т. В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях / Т. В. Боднар // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 113–118.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – [Пер. з рос.]. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
5. Шульга А. В. Охрана имущества и имущественных прав в системах норм о преступлениях против собственности и интеллектуальной собственности: Монография / А. В. Шульга. – М.: Юрметинформ, 2012. – 352 с.
6. Галуцько В. В. Охорона права власності: адміністративно-правові аспекти: Монографія / В. В. Галуцько. – Херсон: ХМД, 2008. – 348 с.
7. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за ред. В. Б. Аверьянова. – К.: Факт, 2003. – 384 с.

** Кушерець Дарина Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Університету сучасних знань.*